

ІВАЩЕНКО В. А.,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри інтелектуальної власності
та цивільно-правових дисциплін
(Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького)

УДК 347.77

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ НАУКОВИХ ВІДКРИТТІВ, ВІНАХОДІВ, РАЦІОНАЛІЗАТОРСЬКИХ ПРОПОЗИЦІЙ У СРСР ТА УСРР У 1959–1973 рр.

У статті проаналізовано нормативно-правове забезпечення охорони наукових відкриттів, винаходів, раціоналізаторських пропозицій у СРСР та УСРР у 1959–1973 рр. На основі джерельної бази та окремих теоретичних напрацювань показано низку законодавчих кроків радянської влади у процесі формування власної моделі правової охорони результатів науково-технічної творчості.

Ключові слова: радянське законодавство, наукові відкриття, винаходи, раціоналізаторські пропозиції, авторське свідоцтво, патент.

В статье проанализировано нормативно-правовое обеспечение охраны научных открытий, изобретений, рационализаторских предложений в СССР и УСРР в 1959–1973 гг. На основе источников и отдельных теоретических разработок показан ряд законодательных шагов советской власти в процессе формирования собственной модели правовой охраны результатов научно технического творчества.

Ключевые слова: советское законодательство, научные открытия, изобретения, рационализаторские предложения, авторское свидетельство, патент.

The article analyzes the formal and legal regulation of scientific discoveries, inventions, innovations in the USSR and the Ukrainian SSR in 1959–1973 years. It is based on sources and some theoretical developments and it shows a number of legislative steps of Soviet authority in forming its own model of legal protection of scientific results of technical creativity.

Key words: Soviet legislation, discoveries, inventions, innovations, certificates, patent.

Вступ. Ефективність реформування сучасного законодавства із права інтелектуальної власності прямо залежить від урахування набутого історичного досвіду. З огляду на це вивчення нормативно-правового забезпечення охорони наукових відкриттів, винаходів, раціоналізаторських пропозицій у СРСР та УСРР у 1959–1973 рр. з метою залучення правового досвіду, особливо щодо охорони наукових відкриттів та раціоналізаторських пропозицій, є важливим для сьогодення.

Окремі аспекти досліджуваної нами тематики вивчалися Г. Довгань, О. Підпригорою, Є. Костиловим, Є. Мельник, О. Овсянніковим та ін. У їхніх дослідженнях розкрито переважно загальні питання розвитку інтелектуальної власності та радянського винахідництва. Спеціального сучасного дослідження, присвяченого вивченню законодавчого забезпечення охорони наукових відкриттів, винаходів, раціоналізаторських пропозицій у СРСР та УСРР у 1959–1973 рр., нам віднайти не вдалося.

Постановка завдання. Метою статті є показати позитивні і негативні риси радянського законодавства з охорони наукових відкриттів, винаходів, раціоналізаторських пропозицій.

Результати дослідження. Технологічний прогрес та розвиток суспільних відносин у СРСР вимагали оновлення законодавства у сфері винахідництва. Нове Положення про відкриття, винаходи і раціоналізаторські пропозиції та Інструкція про винагороду за винаходи і раціоналізаторські пропозиції були затверджені постановою Ради Міністрів СРСР від 24 квітня 1959 р. № 435 (далі – Положення 1959 р.) [1, с. 13]. Указаним законом вперше на нормативному рівні вводилася правова охорона наукового відкриття. Для технічних удосконалень Положення 1959 р. застосовувало термін «раціоналізаторська пропозиція». Також давалося термінологічне визначення науковому відкриттю, винаходу та раціоналізаторській пропозиції. Так, згідно зі ст. 2 науковим відкриттям вважалося встановлення раніше невідомих об'єктивно-наявних закономірностей та явищ матеріального світу. Серед об'єктів,

які охоронялися, наукове відкриття стояло на першому місці, оскільки воно були передумовою створення нових винаходів.

У законі давалися чіткі визначення винаходу (ст. 3) і раціоналізаторської пропозиції (ст. 7). Під останньою розумілися пропозиції з удосконалення наявної техніки, технології виробництва, продукції, способів контролю, нагляду, дослідження, безпеки праці. Також пропозиції з покращення енергоефективності виробництва, обладнання та матеріалів.

Дія Положення 1959 р. поширювалася і на селекційні досягнення. Згідно зі ст. 5 на нові та поліпшені сорти рослин, породи тварин, шовкопряди селекціонерам або іншим суб'єктам селекційної справи видавалося авторське свідоцтво або свідоцтво про покращення породи тварин. Однак перевірку новизни, корисності, придатності для розповсюдження та видачу авторських свідоцтв на селекційні досягнення проводив не Комітет у справах винаходів та відкриттів (далі – Комітет), а Міністерство сільського господарства СРСР після реєстрації у комітеті винахідництва. Такий механізм дозволяв без виключення вести облік усіх наявних об'єктів інтелектуальної власності, незалежно від сфери створення та застосування [2, с. 6].

Як і раніше, право інтелектуальної власності на винаходи засвідчувалося авторськими свідоцтвами або патентами, порядок видачі яких практично не відрізнявся. Авторське свідоцтво згідно з п. 10 видавалося авторам або на ім'я підприємства.

Комітетом 11 грудня 1959 р. видано роз'яснення щодо порядку видачі свідоцтва підприємству. Якщо винахід створювався декількома підприємствами, то авторське свідоцтво видавалося декільком особам (підприємствам) [3, арк. 1]. Щодо наукового відкриття, то право інтелектуальної власності на нього засвідчувалося дипломом. Право на раціоналізаторську пропозицію засвідчувалося спеціальним посвідченням (ст. 1). Якщо видача охоронних документів на винаходи та наукові відкриття здійснювалася державою, то посвідчення на раціоналізаторську пропозицію визнавалося тим підприємством, на якому вона прийнята (ст. 8).

Положення 1959 р. чітко регулювало питання співавторства. Основою співавторства була спільна творча діяльність. Не вважалося співавторством надання допомоги у розрахунках чи будь-яке інше не творче сприяння (ст. 9). Згідно зі ст. 17 присвоєння авторства, примушування до співавторства, включення складу авторів осіб, які не мали відношення до створення винаходу, раціоналізаторської пропозиції чи наукового відкриття, несло за собою відповідальність, яка визначалася іншими нормативними актами [2, с. 9].

Зміни також торкнулися реєстраційних процедур. Законодавством був передбачений спеціальний порядок оформлення прав на наукове відкриття. Заявка подавалася до Комітету винахідництва при Раді Міністрів (далі – РМ) СРСР. Заявка включала заяву про видачу диплома, опис наукового відкриття, креслення, дані заявника, назву наукового відкриття. В описі подавалася формула відкриття та пояснення відкритих закономірностей і явищ із відповідними обрахунками та доказами із вказівкою місця їх першої публікації [1, с. 22; 2, с. 14]. Після надходження заявки до Комітету вона направлялася до Академії наук СРСР, до академій наук союзних республік, до Всесоюзної академії сільськогосподарських наук ім. В.І. Леніна, Академії будівництва СРСР та в інші галузеві наукові установи для отримання підтвердження. На вивчення відкриття законом відводився трьохмісячний термін. Після отримання позитивного висновку Комітет затверджував остаточну формулу відкриття, встановлював дату пріоритету та публікував відомості про відкриття у «Бюлетені винаходів» та відповідному журналі Академії наук [1, с. 22]. Отже, як бачимо, у Положенні 1959 р. вперше у світовій практиці було встановлено механізм оформлення права на наукове відкриття. Позитивним було те, що перевірка здійснювалася через наукові установи, які акумулювали передові знання і досвід у певних галузях науки. Необхідність скрупульозної перевірки обумовлювалася світовим, глобальним значенням відкритого явища.

Що стосується порядку реєстрації прав на винаходи, то він зазнав також певних змін. На відміну від попереднього законодавства, яке регламентувало порядок подачі заявки через відповідний галузевий наркомат, заявка подавалася до Комітету. Працівники підприємств та інших організацій відтепер подавали заявки, як правило, через підприємства, які зобов'язані були надавати допомогу в оформленні документів (ст. 30). У випадках розробки підприємством технології за державним замовленням та спеціальними програмами технічного розвитку заявка подавалася керівниками підприємств від імені підприємства із вказівкою авторів винаходу. Щодо винахідників, які не працювали на підприємствах або в організаціях, було передбачено, що вони подають заявки через місцеві органи Всесоюзного товариства винахідників і раціоналізаторів. На передачу матеріалів до Комітету винахідництва відповідні органи товариства мали десятиденний термін із дня отримання заявки. Винахідники та їх спадкоємці також могли подавати заявки особисто до Комітету [4, с. 9].

Експертиза заявки проводилася як формальна, так і кваліфікаційна, а пріоритет відраховувався з дати надходження заявки. Для нерезидентів СРСР пріоритет встановлювався за датою першої правильно оформленої заявки у країні походження, якщо заявка в СРСР подана не пізніше року від дня встановлення пріоритету (ст. 32).

Оснoву кваліфікаційної експертизи становила перевірка пропозиції на новизну та корисність. Висновок про корисність надсилався організацією, обраною для перевірки корисності у двохмісячний строк із дня подачі на перевірку. Перевірка на новизну здійснювалася Всесоюзним науково-дослідним інститутом патентної експертизи, після якої приймалося рішення про видачу свідоцтва [1, с. 26–27]. Порівняно з попереднім законодавством, де про технічне удосконалення йшлося опосередковано, у Положенні 1959 р. детально визначався зміст заявки на раціоналізаторську пропозицію. Згідно зі ст. 54 раціоналізаторська пропозиція могла подаватися практично в будь-яку державну установу чи підприємство у формі заяви з коротким описом суті пропозиції та відповідними розрахунками і кресленнями. Головна вимога, яка ставилася при подачі, – відповідність профілю підприємства. Аналогічні вимоги згодом були відображені у сучасному українському законодавстві [2, с. 24].

Рішення про впровадження чи відмову у прийнятті пропозиції приймалося керівником підприємства (ст. 55). Пропозиції, що мали міжгалузеве значення, розглядалися керівниками міністерств, відомств в окремих випадках Ради Народного Господарства.

Не лишилися поза увагою порядок та особливості використання секретних винаходів та секретних наукових відкриттів і раціоналізаторських пропозицій. Загалом винаходи поділялися на секретні і надсекретні та стосувалися сфери оборони та державної безпеки (ст. 54). Комітет приймав міри із засекречення винаходу, який належав до сфери оборони. Згідно зі ст. 59 заявки на секретні винаходи та відкриття, які стосувалися нових засобів озброєння та його застосування, розглядалися Комітетом. Щодо надсекретних винаходів, які відносилися до наднових засобів озброєння, бойової техніки та їх оперативного-тактичного застосування, то заявки на них розглядалися Міністерством оборони СРСР [2, с. 26–27]. Такий порядок розгляду заявок на секретні винаходи свідчить про особливу увагу держави до винаходів, які стосувалися підвищення безпеки та обороноздатності країни, що в умовах чергового загострення холодної війни, яке припало на кінець 50-х – початок 60-х рр. XX ст., мало неабияке значення.

Держава належним чином піклувалася і про якнайшвидше впровадження нових винаходів, відкриттів та раціоналізаторських пропозицій. Комітетом проводилася розсилка інформації серед галузевих міністерств і відомств, підприємств про останні винаходи та наукові розробки з метою можливого впровадження їх у виробництво.

Щодо найбільш важливих винаходів Комітет вносив пропозиції до РМ СРСР. На підприємствах робота із впровадження була налагоджена достатньо чітко. Так, керівництвом підприємства розроблявся план впровадження, графіки дослідної перевірки, експериментальних робіт, визначалися відповідальні за впровадження особи. Звіти про впровадження публікувалися та розповсюджувалися серед підприємств галузі з метою подальшого використання технологій [2, с. 28].

Держава брала на себе увесь комплекс витрат, пов'язаний із запровадженням винаходів та раціоналізаторських пропозицій. Окремим 10-м Розділом встановлювалися загальні засади системи заохочення та пільг авторів відкриттів, винаходів і раціоналізаторських пропозицій (Розділ 10, ст. 72–77). Детальніше ставки авторської винагороди встановлювалися спеціальною інструкцією про винагороди. У своїй дії інструкція розповсюджувалася на винаходи і раціоналізаторські пропозиції, впроваджені після 1 травня 1959 р. За винаходами і раціоналізаторськими пропозиціями, впровадженими після 1 травня та за якими виплачена винагорода, перерахунок не проводився [5, арк. 41].

Раціоналізація та винахідництво заохочувалися не тільки у промисловості. 30 липня 1964 р. РМ прийняла постанову «Про заходи із покращення винахідництва і раціоналізації в сільському господарстві». У ній рекомендувалося колгоспам покращити роботу у сфері винахідництва. Голів колгоспів було зобов'язано визначити відповідальних за раціоналізацію та винахідництво [1, с. 41–42]. На виконання постанови Міністерством сільського господарства СРСР від 3 лютого 1967 р. затверджена «Інструкція з розвитку винахідництва і раціоналізації в сільському господарстві». Згідно з нею (ст. 2) заявки на винахід подавалися у Комітет через колгоспи, радгоспи або інші підприємства, де працювали автори. Раціоналізаторські пропозиції в аграрному секторі розглядалися відповідними колгоспами, радгоспами та іншими відомствами Міністерства сільського господарства.

Що стосується кодифікації законодавства СРСР та республік, то на сферу винахідництва вона істотного впливу не мала. У 1961 р. був затверджений Цивільний кодекс СРСР який став основою регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності. Зокрема, ст. ст. 107–116 цього Кодексу стосувалися регулювання відносин навколо наукових відкриттів, винаходів та раціоналізаторських пропозицій.

З 1 січня 1964 р. введений у дію Цивільний кодекс (далі – ЦК) УРСР. Він містив Розділ V «Право на відкриття» (ст. ст. 514–515) і Розділ VI «Винахідницьке право» (ст. ст. 517–523). Фактично у змісті статей ЦК УРСР було відображено зміст Положення 1959 р. [1, с. 8–10].

Після затвердження Положення 1959 р. структура органів управління сферою винахідництва теж зазнала змін. Згідно зі ст. 22 Положення 1959 р. основний контроль та робота у сфері винахідництва

тва покладалися на Комітет. 22 липня 1960 р. постановою РМ СРСР затверджено нове положення про Комітет, а Комітет підпорядковувався РМ СРСР. [1, с. 58, 63–64]. Сприяння у роботі Комітету здійснювало Всесоюзне товариство винахідників і раціоналізаторів у справі розвитку масового винахідництва. На місцях – центральні органи виконавчої влади, керівники підприємств та профспілки [2, с. 11].

Про ефективність нового законодавства та роботу органів винахідництва свідчать архівні дані. Винахідницька робота покращилася порівняно з 1958 р. За рік кількість винахідників і раціоналізаторів збільшилася на 27,5% (6 412 осіб) і дорівнювала 28 674 особи. Загалом подано 49 857 пропозицій, з яких 26 234 впроваджено.

Як бачимо, винахідництво забезпечувало державі суттєвий дохід. Економія від впровадження пропозицій 167 млн 392 тис. крб. Порівняно з 1958 р. економія зросла на 40 млн (30,7%) [3, арк. 31]. Проте багато пропозицій не реалізовувалося: із прийнятих протягом 1957–1959 рр. 978 000 раціоналізаторських пропозицій – 208 000 були не впроваджені. У зв'язку із цим Українській республіканській раді товариства було доручено посилити контроль за своєчасним розглядом і впровадженням прийнятих винаходів і раціоналізаторських пропозицій [3, арк. 61].

Про зростання кількості поданих пропозицій та економічний ефект від них свідчать і регіональні дані статистики. Зокрема, у Полтавському економічному районі за 9 місяців 1960 р. в раціоналізації взяли участь 4 200 робітників, внесено на розгляд було 9 490 раціоналізаторських пропозицій, з них 4 732 впроваджено у виробництво, 1 146 перебувало на розгляді, 1 025 перебували у стадії дослідних зразків. За вказаний період економія у чорних металах становила 1 232 тонни, кольорових металах – 28 тонн, пальному – 528 тонн, газу – 3 000 куб. м, електроенергії – 398 431 кВт/год. Раціоналізатори зекономили 16 858,3 тис. крб [6, арк. 75].

Упродовж 1960 р. радянським керівництвом видається низка додаткових нормативних актів, які вирішували організаційні і планово-економічні питання у сфері науково-технічного прогресу. Одним із таких документів є прийнята у 1962 р. постанова РМ СРСР «Про поліпшення охорони державних інтересів у галузі винаходів і про дальше поліпшення організації винахідництва в СРСР». На її основі було створено Всесоюзний науково-дослідний інститут державної патентної експертизи та Центральний науково-дослідний інститут патентної інформації [7, с. 153].

Щодо підприємств, то одним із показників якості роботи стала кількість отриманих свідоцтв. Основи для такої оцінки були закладені у постанові РМ СРСР від 19 травня 1967 р. «Про заходи із поліпшення патентно-ліцензійної роботи в країні» [8, с. 159]. Сприяло розвитку винахідництва та раціоналізації і повернення на рахунки підприємства до 30% від валютної виручки, отриманої за продаж ліцензій. Це стало можливим завдяки прийняттю постанови РМ СРСР від 14 червня 1962 р. № 607. Такий підхід мав стимульне значення, оскільки кошти спрямовувалися на розробку нових винаходів, використання закордонних ліцензій, встановлення нового обладнання [8, с. 159].

Указані заходи дали позитивний ефект. Так, з 1960 по 1965 рр. в СРСР зареєстровано 32 наукових відкриття. Саме у 1956–1970 рр. спостерігалася найбільша кількість (64,5%) пріоритетів від загальної кількості пріоритетів наукових відкриттів у період 1931–1980 рр. [9, с. 22].

Про високий економічний ефект свідчать дані, наведені О. Підопригорою. Так у 1960 р. у країні налічувався 1 млн винахідників і раціоналізаторів, у 1970 р. їх стало 3,5 млн, а у 1972 р. – 3,8 млн осіб. Освоєння нових винаходів та раціоналізаторських пропозицій принесло у 1960 р. 45 млн крб економії, в 1970 р. – 261,8 млн крб економії, а в 1978 р. – 385 млн крб [10, с. 2–3].

Ще одним регулятором винахідницьких правовідносин були постанови Пленуму Верховного Суду СРСР та узагальнення судової практики. У постанові Пленуму Верховного суду СРСР від 4 березня 1961 р. насамперед роз'яснення стосувалися підсудності спорів у сфері винахідництва та раціоналізації. Так, спори про авторство на раціоналізаторські пропозиції підлягали судовому розгляду.

У судовій практиці узагальнено справи, що стосувалися більшості справ у сфері винахідництва. В узагальненні висвітлювався порядок виплати винагороди, а також порядок судової перевірки фактів впровадження пропозиції, обчислення економії та виплату винагороди за ті пропозиції, які економії не приносили [8, с. 105–106].

Висновки. Таким чином, період 1959–1973 рр. став черговим етапом еволюції законодавства у сфері винахідництва і раціоналізації. Аналіз норм радянського законодавства дозволяє стверджувати, що радянському керівництву вдалося створити ефективну систему правового регулювання сфери винахідництва, позитивними наслідками якої були пропагування винахідництва та науково-технічної творчості, наявність реальних механізмів реалізації винаходів та впровадження технологій. Також значну увагу радянське керівництво приділяло саме раціоналізаторській діяльності, розуміючи значний економічний ефект від неї. Позитивним кроком, на нашу думку, було введення відповідальності за незаконне примушування до співавторства та безпідставне включення до авторського колективу. Подібні норми, які б унеможлилювали «удаване співавторство», доцільно було б передбачити і в сучасному законодавстві із промислової власності та авторського права.

Разом із тим вказана система не була позбавлена недоліків. Основним недоліком був бюрократизм у сфері охорони наукових відкриттів, винаходів та раціоналізаторських пропозицій, відсутність якісно підготовлених фахівців із патентно-ліцензійної роботи. Також у законодавстві прослідковується домінування інтересів держави над інтересами винахідників та раціоналізаторів, однак такий підхід є традиційним для радянського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Законодательство об изобретательстве и рационализации (по сост. на 7 декабря 1972 г.) // Сборник материалов / под ред. к. ю. н. А. Якименко. – К. : Политиздат Украины, 1973. – 390 с.
2. Охрана открытий, изобретений и рационализаторских предложений (нормативные акты). – М., 1969. – 41 с.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління. – Ф. р-2. – Оп. 9. – Спр. 7231.
4. Костылев Э. Оформление прав на изобретение / Э. Костылев, Т. Овсянников. – К., 1966. – 33 с.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління. – Ф. р-2. – Оп. 9. – Спр. 7200.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління. – Ф. 2. – Оп. 9. – Спр. 7212.
7. Довгань Г. Становлення та розвиток законодавства України про інтелектуальну власність (історико-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Г. Довгань. – Л., 2008. – 222 с.
8. Мельник Є. Розвиток радянського законодавства про винаходи / Є. Мельник. – К. : Наукова думка, 1971. – 174 с.
9. Булат Є. Правові і філософські аспекти наукових відкриттів : [монографія] / Є. Булат, В. Дирда. – Дніпропетровськ : Герда, 2015. – 164 с.
10. Підпригора О. Нове законодавство про винахідництво / О. Підпригора. – К., 1975. – 98 с.

